
R a s p r a v a e

UDK:265.64
241.1
172
Pregledni članak
Primljeno 6/99.

OPROŠTENJE I POMIRENJE, ISTINA I PRAVDA

Svjetla i sjene oko diptihâ

Neven Šimac, Pariz-Sarajevo

Namjesto uvoda

Vjerujem u mogućnost korištenja tuđih iskustava. Pa, kad sam se tako, nadobudni našijenac, zainteresirao raspravlja li se u zemljama stabilne demokracije o temama iz naslova i što se čini u vezi s tim - misleći, *a priori*, da se taj svijet time više i ne bavi - ostao sam zapanjen mnoštvom rasprava, literature, različitih mišljenja, ali i konkretnih napora čitavih društava.

Rasprave o "dvojcu" *oprostenje-pomirenje* više se bave pitanjem, *da li i zašto oprostiti* i ostaju pretežito na polju etike i religije, dok teme *istine i pravde* pokušavaju odgovoriti na pitanje *kako se nositi sa sjenama nepoznate prošlosti* te ostvariti kakvo-takvo "pomirenje", odnosno građanski mir. Teškoća govorenja o prvom "dvojcu" jest u tome što o njemu mnogi imaju svoje apriorizme, a poneki i *osobno*, često *vrlo zapretano, ali jedinstveno, tj. neponovljivo iskustvo*. Nevolja je i u tome što živimo u svijetu gdje se malo što popravlja, sve se "novo kupuje", a "staro baca" na odlagališta zaborava.

Tako Milan Kundera u romanu "Šala" nije će da je pamćenje događaja i osoba trajno, te da se ljudska nedjela mogu ispraviti. Sve je to utaman, drži on i peremptorno tvrdi: "Istina je na potpuno suprotnoj strani: sve će biti zaboravljeno i ništa ne će biti ispravljeno. Ulogu ispravljanja - koje se postiže osvetom, ili oprostjenjem - odigrat će zaborav. Nitko ne će ispraviti počinjena zla, nego će ona sva biti zaboravljena."

Pitanje je stoga da li je i što moguće činiti protiv ovakve fatalističke koncepcije. To više što današnjim svijetom na Zapadu dominiraju autonomija egoističnog pojedinca, potrošnja svega, kopnjenje vrijednosti, indiferentnost i pustoš u dušama.¹ Taj svijet sve češće funkcioniра po načelu *samo-utemeljenja i autonomije pojedinca* "kralja svega", u stilu: *I, Me and Myself*.² Ta deviza i odgovarajuća praksa, koje u "svemoćnom", ali mlitavom svijetu dobivaju i svoje pravne oblike - normativne permisivnosti i laksizma, u temeljnoj su opreci prema poimanju *osobe, odgovorne* za svoja djela i propuste.

Prikaz i rasprava koji slijede pokušat će stoga razglabati ponajprije o temi oproštenja,³ zatim o pomirenju, da bismo na koncu došli do niza pitanja i pokoje sugestije i poticaja za ove naše hrvatske i bosansko-hercegovačke vjetrometine.

I. IMPERATIV OPROŠTENJA

1. OPROSTIVO I NEOPROSTIVO

Je li dakle život tek nekakva "lutrija", u kojoj i nad kojom ništa ne možemo? Ili, drugačije rečeno, postoje li djela i stanja, neoprostiva, koja ne možemo nikako nadići... odnosno, da li su silna zlodjela, kojima je obilovalo ovo naše stoljeće na izmaku, upravo eksplicitno neoprostiva?⁴

Biće čovjeka - misleće i govoreće slobodne životinje, obdarene dušom - temelji se na *počelu života i njegova prenošenja*, pa je stoga, od samih kainsko-abelskih početaka, *ubojstvo*, a odmah zatim i *rodooskvrnuće*, predstavljalo najveću zabranu, *neoprostivi prekršaj životnog počela*. Zato je *osveta*, odnosno *kazna*, bio način zaštite *zabrane* kao načela života. A to načelo *utemeljuje i zajednicu i pravo*.

---

1 Jean Baudrillard, filozof i pisac, definira indiferentnost kao "stanje koje ubija u tišini".

2 *Ja, ja i ja sâm*.

3 Usp. veoma sadržajan zbornik radova/interviewa velikog broja autora - od kojih je i većina citiranih u ovom napisu - koji su se bavili ovom temom u Francuskoj: Olivier Abel i dr: *Le pardon, Briser la dette de l'oubli*, izd. Autrement, niz Morales, Essais, Pariz, travanj 1991.

4 Pierre Legendre, profesor kanonskog prava (Pariz).

U naše, "postmoderno" vrijeme nestaje odgovornosti, nema stoga ni traženja oprostjenja, pa je u pravu etičar Jankelevitch,⁵ kad govoreći o Shoi, pita: "Je li itko od nas tražio oprostjenje?" Jer, usprkos silnim zločinima ovog stoljeća, malo je bilo "Brandtova i Varšava"! Zato kategorija "neoprostivog", kao Zabrana-zaštita načela života, mora ući u institucije i u pravo, jednaka za sve, kroz sve varijante kultura i civilizacija.

"Apsolutno zlo" pokazalo je svoje novo lice u ovom stoljeću, navlastito kroz Shou i genocid u komunističkim zemljama, gdje je lucidan izbor doveo do strahota. Francuski filozof Breton smatra međutim da je čovjek sposobniji i za gora zla, ali ni u njima ne će biti apsolutne lucidnosti. Tako ostaje za navijek vrijedeća ona Isusova: "jer ne znaju što čine"... Jer, možda i u najkrvavijem zločincu postoji i nešto drugo negoli ono što se vidi i što govore njegova djela.

Činjenica je da ni jednom dobu ni kraju svijeta nije nedostajalo ubojica, pače monstruma, sve do ovih modernih "uredskih ubojica", koji odišu "poštenjem" dobrih otaca obitelji, "brižnih" za svoj narod. I zato valja sumnjati u iskrenost i odlučnost onog "Nikad više!" s konca II. svjetskog rata, jer se nakon tog rata nastavila komunistička represija posvuda, "dogodio" se genocid u Nigeriji, Kampučiji, Bosni, Ruandi... Osim toga, nacisti nisu bili poraženi argumentima, nego oružjem, a komunisti ni na taj način.

Da bi se oprostilo, treba li zaboraviti, tj. na neki način izdati žrtvu, patnju? Može li se oglušiti o jecaje poniženih, izrabljenih, progananih, izopćenih, svih robova i kmetova, strijeljanih i mučenih, vješanih i prženih, masakriranih i podavljenih, silovanih i obogaljenih, ostavljenih bez prava, bez krova, bez kruha... kroz sva stoljeća i tisućljeća? Može li se zaboraviti i oprostiti sve udarce u leđa i trbuh, sve izdaje, sva razočaranja pojedinaca, pita pjesnik i pjevač Jacques Bertin i odgovara: "Znajte dobro: ne ću vam nikad oprostiti. Ja ne praštam nikad." Ne oprostiti znači sačuvati sjećanje, što je upravo suprotno od niskosti i slabosti. Nepraštanje - to je vječnodbija, pjesnika i proroka, zaključuje Bertin.

2. OD IZRAELA DO SHOE

Znalci nastanka Izraela⁶ drže da je Božje obećanje oprostjenja prethodilo nastanku, tj. strukturiranju izraelske zajednice. Nije

5 Vladimir Jankelevitch, francuski filozof i etičar, pisac nekoliko djela o oprostjenju.

6 Kao na pr. Françoise Smyth, sveučilišni profesor, sociolog religije (Pariz).

međutim tu zajednicu uspostavila ni međusobna ljubav, niti pravo, nego *od Boga obećano pravo na oprostjenje i pomirenje*. Zanimljivo je da Hebreji rabe istu riječ - "kpr" (kipur) - za "oprostjenje" i za "povratak". Tako oprostjenje postaje *prostor* preživljavanja izraelske zajednice.

Međutim, na starozavjetnoj potki niču i ovakva razmišljanja: "Ne mogu oprostiti ako se to od mene ne traži, jer samo tako mogu biti siguran u nevoljnu svijest krivca", piše Armand Abecassis, francuski filozof židovskog porijekla,⁷ pa ne oprašta ni nacističkoj Njemačkoj ni Crkvi, jer one nisu tražile od Židova da oprostite za zločine Shoe i pogroma.

Abecassis ipak dopušta oprostjenje, ali pod sljedećim uvjetima:

Kod "njih": "oni" trebaju najprije očistiti svoju politiku i svoju teologiju od rasističkih protužidovskih korijena, ali i onda valja upitati može li se i mora li se sve oprostiti.

Kod "nas": vrijeme je pamćenje i borba protiv zaborava i smrti; ima stoga događaja kojih se valja sjećati, da bi se živjelo i dalo smisla svojoj sudbini.

Kod jednih i kod drugih: uvjet oprostjenja je pamćenje zla, odnosno krivnje.

Katastrofe poput Auschwitza uzdrmale su duboko odnos Židova vjernika prema Jahvi. Jedni su se pitali, što je to židovski narod učinio da je zaslužio takvu kaznu od Boga. Drugi su pitali gdje je to Bog bio od 1933. do 1945. Treći su napuštali židovsku vjeru, četvrti su molili Boga da ih otpusti iz Zavjeta i potraži drugi izabrani narod. Peti su iz Božje šutnje zaključivali da sav njihov košmar ne dolazi od Božje šutnje, nego da Boga jednostavno nema. Šesti su mislili da je Auschwitz potpun dokaz radikalne apsurdnosti svijeta ("*Ispraznost ispraznosti... I sve je ispraznost*") i esencijalne, konstitutivne ljudske zloće. Sedmi su u toj jedinstvenoj tragediji vidjeli ne šutnju Boga, nego šutnju Čovjeka.

Radilo se naime o tome da je *nacistički zločin bio dokaz ljudske slobode*, stvarne, konkretne, neograničene, okrenute protiv svega, pa i protiv samoga Boga. Taj je zločin bio predumišljen, planiran, izračunat i hladno proveden. On je u svim svojim stadijima bio slobodan i ne može se nacističkoj Njemačkoj, drži Abecassis, naći nikakve olakotne okolnosti: milijuni Židova nestali su u plinskim komorama i u dimu krematorija samo zato što su bili Židovi, kao što su Armenci masakrirani jer su bili Armenci...

---

⁷ Sveučilišni profesor filozofije iz Bordeauxa, autor značajnih djela o židovskoj misli tijekom stoljeća.

Svijet nije bio odgajan da prihvaća različitost, nego je *tjeskobno susretao alteritet*, piše isti filozof, ali zastaje pred pitanjem, može li se jedna zajednica konstituirati i temeljiti na načelu neoprostivosti pretrpljenih zločina, odnosno kako oprostiti ono što je "neoprostivo", tj. ono čemu se ne nalazi ni najmanja olakotna okolnost? I ovdje Abecassis vrši svoj obrat: može se *oprostiti samo ono što je neoprostivo, zbog ljubavi za Dobro*. Jer se samo tako može, usprkos nezamislivoj i neiskazljivoj Shoi, ponovno graditi svijet kroz isto tako nezamislivu i neiskazljivu *božansku kategoriju oproštenja*.

Oprostiti može samo žrtva - počinitelju zla, ali nitko ne može sam sebi oprostiti, drži Hannah Arendt,⁸ jer se nitko ne može osjećati vezanim obećanjem samom sebi.

3. NOVI ZAVJET

Je li praštanje riječ i pojam iz isključivo religijskog svijeta ili je *univerzalnost grijeha i bratstvo u bijedi grješnika* ono što ujedinjuje čitav ljudski rod? I što znači imperativ "*Ne sudite, da sami ne biste bili suđeni*"? I je li oproštenje zaboravljanje sebe uz prihvaćanje drugoga kao drugačijeg, u njegovu neizbrisivom alteriteru/"drugosti", pita se Stanislas Breton, profesor s katoličkih sveučilišta u Parizu i Lyonu, pa nastavlja svoj *caeterum censeo* o našoj vrsti: "*Ljudi su uvijek bili i ostaju više nesretni nego zli.*"

Valja međutim promisliti ne *ugrožava* li se ovakvom konstatacijom *ideja kazne i pravde* općenito? Ne postoje li neki *minimalni uvjeti* za praštanje? Nije li *praštanje bez priznanja* počinjenog zla i *traženja oproštenja* "solipsistički" odnos? Na ovo posljednje pitanje Breton odgovara podsjećajući na misterij Križa pa kaže: "*Ja nemam vlast tražiti od nekoga priznanje, niti od drugoga da oprost...* u mom viđenju *oproštenja ne radi se samo o meni nego je tu uvijek prisutan odnos prema Križu... Stoga ja mogu oprostiti samo u povezanosti s Onim koji oprašta, jer 'oni ne znaju, što čine'*." *Pravilo opraštanja je pravilo preobilja*, drži Breton, već po svom božanskom ishodištu: tamo, gdje je *grijech obilovao, Bog je preobilovao*.

Međutim, *može li itko oprostiti namjesto žrtve?* Breton smatra da može, jer sve ljude, navlastito u pojedinim sredinama, povezuje *solidarnost u mističnom tijelu* i svaka nepravda se tiče svih. *Učinjeno zlo je nepovratno izvan ljudskog dosega, pa stoga treba učiniti*

⁸ Usp. Hannah Arendt: *Les origines du totalitarisme - Le système totalitaire*, Editions du Seuil, niz Essais, Pariz, 1972.

nešto stubokom drugačije. Jer, ako se prošlost definitivno nametne, onda otpočinja pakao u srcima. A ono "stubokom drugačije" jest upravo oproštenje, koje ne znači i zaborav, nego činjenicu da se iz zločina, nepovratno ukotvljenog u prošlost, može otvoriti put prema novom obzorju - i u tome i jest paradoks Evandjelja.

4. DJELOVANJE MILOSTI

"Sve razumjeti dovodi do - sve oprostiti!" Pitanje je da li je ova zgodna formula točna, piše vodeći protestantski intelektualac Jacques Ellul,⁹ jer "sve razumjeti znači pronaći olakotne okolnosti i time ispričati krivca". Opraštanje je ipak nešto drugo, smatra Ellul: ono ne pretpostavlja pokušaj razumijevanja, ono se odnosi na zlo ili uvredu, koji ostaju "čitavi", ali koje će žrtva izbrisati svojom čistom gestom.

Ellul drži da opraštanje nije nužda za društvo. Društvo može odlično funkcionirati i bez opraštanja. Dovoljno je u pojedinim slučajevima ispričati se, nadoknaditi štetu, zaboraviti, prekinuti ljudske odnose i sl. Uostalom, vrlo prirodna ljudska reakcija na podneseno zlo je osveta, a ne traženje dobra za krivca. Sve ono što smo čuli nakon 1945. o ratnim zločinima i zločinima protiv čovječnosti, sve je to više mirisalo na ljudsku pravdu, tj. kodificiranu osvetu, negoli na oproštenje. Ali valja znati da ne možemo nikad biti potpuno pravedni suci. Onaj koji to jedini može, On je odustao od toga i Njegova se pravda izražava putem Praštanja, ... "ne sedam puta, nego sedamdeset i sedam puta" (Mt 18,21-22). A kad čovjek oprašta, piše Ellul, on na neki način "potiče" i Boga na opraštanje, jer tako on, čovjek, briše grijeh prema drugoj zapovijedi - "a bližnjega svoga kao samoga sebe" - i poziva na brisanje i prema prvoj - "ljubi Gospodina, Boga svoga".

Moguće je živjeti bez opraštanja kao i bez vjere, smatra Ellul. Kršćani griješe kad tvrde da je praštanje neophodno i kad ga nastoje "humanizirati", jer opraštanje ima svoj neuklonivi božanski korijen. Stoga je veliko pitanje kako se i može li se opraštanje generalizirati izvan kršćanske etike i na kojim filozofsko-etičkim osnovama.

Koji su uvjeti da oproštenje bude u istini, tj. da ne bude tek zaborav, ili pak ponižavanje drugoga i samozadovoljstvo, ili ispričavanje, ili, na koncu, da ne bude rušenje mosta u stilu

---

⁹ Profesor prava u Bordeauxu, autor velikog broja djela s filozofskoga i pravno-političkog područja.

“opraštam ti, ali te ne želim više nikad vidjeti”. Ellul drži da može oprostiti - a da ne upadne u navedene zamke - samo onaj kome je bilo oprašteno i koji iz dobivenog opraštenja pozna vrijednost i značenje istinskog opraštenja. Opraštenje može biti dakle samo posljedično primljenom, *“besplatno” primljenom opraštenju*. I zato valja oprostiti *“besplatno”*, čisto, bez zadnjih primisli, onome tko je meni učinio zlo ili me povrijedio. Ellul citira Sörena Kierkegaarda: *“Površni duh želi da se sve zaboravi... ali vjera kaže: sve je zaboravljeno, ali pamti opraštenje.”* Božje pamćenje međutim ništa ne zaboravlja.

Nema dakle pravog *“opraštam”* ako to nije u isti mah i svijest u smislu *“tražio sam opraštenje, dobio ga pa i sâm opraštam”*, jer ja ne mogu biti onaj prvi u lancu opraštanja. To može biti samo Bog, jer od nas potječe odbijanje Njegove ljubavi i prezir prema bližnjima, a od Njegove ljubavi počinje opraštanje i stalno davanje mogućnosti čistog, svijetlog, ponovnog početka. Samo On je u stanju nadahnuti me da svoj osjećaj moći zamijenim potrebom za odnosom služenja i traženja opraštenja.

Bog odustaje od kazne, muke i udvostručenja zla, tj. vraćanja zla zlim. Jer, *“ako je bilo Muke, nju je čitavu ponio sam Bog u svom Sinu, koji je za nas zadovoljio pravdu. A ako je 'pravda zadovoljena', onda ostaje samo Opraštenje.”* Onaj koji oprašta, svjestan ovog izvora tog velikog dara, mora i sâm postati dostojan dati ga, i to tako da svjesno ne traži svoju nadmoć: *Jer stanje moći i nadmoći uvijek izaziva potrebu za većom moći*. Stoga opraštenje pretpostavlja veliku, svjesnu snagu, milost i volju onoga tko oprašta, da od tog čina ne učini sredstvo nadmoći i vladanja nad drugim.

Jedino opraštanje može, smatra Jacques Ellul, povući za sobom *autentično pomirenje*, bez zadnje primisli, bez cijene, jer ono pred objema stranama otvara budućnost i svijetli put. Ali valja sveder biti svjestan da u toj slavi nema ljudske izvorne zasluge i stoga valja praštati u tajnosti, poniznosti i radosti.

5. POETIKA OPROŠTENJA I LOGIKA OBNOVE

Argentinski pijanist Miguel Angel Estrella, uvjereni kršćanin, priznaje da mu je bilo teško u vrijeme kad je bio pod torturom iskreno izgovarati *“kako i mi otpuštamo dužnicima svojim”* i da je ponekad *“preskakao”* te riječi, jer je ponavljana fizička patnja bila strašna. Od tog osjećaja nemoći opraštanja oslobodila ga je pomisao da ljubav prema svojim, prijateljima i svima koji su se za nj zauzimali, mora biti jača. I tako se u njegovu srcu rodio usklik: *“Pa*

za koga se drže ti moji mučitelji kad misle, da su jači od ljubavi?!" I začuo je u sebi glas: "Ti nisi sam, tisuće je takvih kao ti i ljubav je jača."

Što je to oproštenje, pita se francuska psihologinja Julija Kristeva¹⁰ i odgovara: to znači dati povrh, računati s onim što je tu, eda bi se obnovilo, eda bi se pokrenulo potištenika, dati mu mogućnost novog susreta", i nastavlja: "Svi suvremeni prijekori protiv kršćanstva - sve do onog Nietzscheovog - su ustvari prigovori protiv oproštenja".¹¹

Kristeva u svom psihoanalitičkom pristupu Dostojevskom, putem *Zločina i kazne*, ovako sažima logiku oprostjenja od strane žrtve: "Jedno sam vas vrijeme isključio bio iz povijesti, ali danas, snagom svoje ljubavi smatram vas djetetom, što znači da priznajem postojanje nesujesnih poluga vašeg zločina i dopuštam vam da se preobrazite." Jer, kaže Kristeva, da bi podsvijesno postalo nešto što će izbjeći stalnim napastima binoma zločin/kazna, ono treba prijeći preko ljubavi/oproštenja, ljubavi/ponovnog rođenja. Ovo vrijedi napose za naše današnje društvo razmjene, potrošnje, međusobnih materijalnih dugova i općeg spektakla, gdje više nema mjesta odgovornosti: oproštenje je mjesto izvan-vremena, izvan-spektakla, izvan-razmjene, mjesto gdje se kriminalni čini mogu iskazati bez straha od represalija, gdje ih ima tko dostojan počuti, a da ih ne zaniječe, pa se tako - i samo nakon toga - otvara mogućnost novog početka.

Valja napomenuti da se u osnovi francuske riječi "pardon" nalazi riječ "don" - "dar", koja upućuje na preobilje kao osnovnu oznaku opraštanja. Na suprotnoj strani od opraštanja nalazi se osveta, kao besprizivna negacija, po kojoj krivac/zločinac više ne smije postojati. Profesor Breton drži da se čitava zgrada našeg potmanja osvete temelji na talionu, kao najpravednijem zakonu i da taj zakon duga i "pravedne" naknade dominira našim imperativom pravde.

II. ISKUSTVA "POMIRENJA"

Što uopće znači "pomirenje"? Zacijelo taj pojam različitim osobama ne znači isto, pa je dobro pokušati razaznati, što sve on

---

¹⁰ Spisateljica, psihoanalitičarka, sveučilišna profesorica (Pariz).

¹¹ Nietzsche kvalificira oproštenje kao "kršćansku perverziju", kao znak slabosti i odbijanje snage.

može značiti. U nedavnom iskustvu pomirenja u Južnoafričkoj Uniji uspjelo se identificirati pet veoma različitih značenja tog pojma:

- onog još jučer podređenih "rasa": pomirenje je nestajanje rasnih identiteta i razlikovanja kao osnove segregacije, kao i rađanje ne-rasno definiranog građanina;

- onog vladajuće "rase": pomirenje je premošćivanje podjela iz prošlosti, ali bez određivanja krivnje i mijenjanja identiteta;

- onog vjerskih zajednica: pomirenje je poštenje i oprostjenje, na osnovi moralnog stava, kajanja, iznošenja istine i "ponovnog rađanja";

- onog zasnovanog na ideologiji ljudskih prava: pomirenje treba izvesti putem institucija, poštivanja pravnih normi i preventivnog djelovanja razvijanjem "kulture prava čovjeka";

- i na koncu onog koje smatra da se među-osobnim odnosima izgrađuje zajednica.

U svim pak društvima osnovne dileme se ipak kreću između *zaborava* i *kažnjavanja*, jer su ti nadomjestci ipak puno "lakši" od puta oprostjenja, pa čak i neodredivog pomirenja. U organiziranom društvu nevolja je u tome što se taj problem, koji je u svom korijenu psihološke i duhovne naravi, nastoji riješiti na *pravni* način. U poglavlju koje slijedi bit će riječi upravo o tom, "društvenom" opraštanju i "zaboravu", ali prije toga valja promisliti što mogu, ili moraju biti, osnovni sastojci "*pomirenja*".

Ponajprije, jedna strana - pojedinac ili kakav zastupnik neke zajednice - mora učiniti *prvi korak* u pravcu kakva-takva "oprostjenja", tj. barem ponovnog *uspostavljanja odnosa* s drugom stranom. Ovdje je uloga vjerskih zajednica i njihovih pastira veoma važna.

Pomirenje se može zbiti samo "*izbliza*", tj. "snage pomirenja" trebaju na neki način *približiti protivne strane*.

Istina o počinjenom zlu zatim mora biti iskazana, da prešućeni zločini ne bi trovali buduća vremena i naraštaje. Postoji, naravno nesumnjivi rizik ovakvog puta i načina, ali mnogi od onih koji se bave ozbiljno ovom temom, smatraju da je bolje iznijeti na svjetlo dana nepopravljiva zla nego preuzeti mnogo teži *rizik nezacijeljenih rana* i *dugotrajnih otrova*. Bez toga postoji opasnost optuživanja malog broja "simboličnih" vođa i izlike u stilu "nismo znali".¹² Veoma

---

12 Kako se to *grosso modo* zbilo u Njemačkoj nakon Nürnberga, ili kako se to danas ponavlja u JAR-i, gdje je teško naći bilo koga tko bi priznao da je podržavao *apartheid*... ili na našim stranama, gdje malo tko od "drugova" danas brani jučerašnje metode i sustav vlasti.

je važno znati da *kolektivna amnezija ne znači ni u kojem slučaju ozdravljenje*.

Ako iskazivanje bolne istine ne prati barem minimalno *izricanje žaljenja*, ako već ne i kajanja i srama i odluke da se zlo ne ponovi, onda je teško doći do "pomirenja", odnosno "zacjeljenja" i "ozdravljenja". I u ovom stadiju procesa "pomirenja" *uloga vjerskih zajednica i civilnog društva, kao "mjesta" javne riječi, često je odsudna*.

Potrebno je potom naći načina *kako popraviti, nadoknaditi* barem minimum - ili barem simbolično - ono što se još uopće može ispraviti: dostojan ukop, pomoć obiteljima žrtava, povratak "dobrog imena i glasa"...

Odgovor na sve što prethodi može biti *oproštenje*, jasno, nedvojbeno, nepolovično, apsolutno, utemeljeno na hrabrosti, dostojnosti, pače milosti. Ali, kako je prije izneseno, ova "faza" iskače iz teme pomirenja i vraća se u raspravu o oproštenju.

Poglavlja koja slijede bavit će se ponajprije *pravnim rješenjima*, zatim *primjerom* jedne *sveder otvorene rane*, da bi potom iznijela *nekoliko primjera novijih pristupa* masovnim zločinima u pojedinim narodima.

1. PRAVO: OD AMNESTIJE DO NEZASTARIVOSTI ZLOČINA

Demokratsko društvo putem tri oblika vlasti - zakonodavnu, izvršnu i sudsku - provodi na svoj način praksu "*javnog opraštanja*", jer *društvo ne može ostajati "u dugovima"*. Ono treba povratiti ravnotežu i ponovno "*upisati*" kažnjene krivce u popis građana. Nakon i *iznad toga ostaje međutim ono "neoprostivo"*, što spada u prava i pamćenje čovječanstva.

Još od Hamurabijeva zakonika, *pojedina se osvećuje, dok društvo sankcionira*, piše francuski odvjetnik Christian Bourget. Društvena kazna je u neku ruku "*dopuštena osveta*", koja ima i druge funkcije: zaštitu društva, primjernost kazne, rehabilitaciju krivca, njegov pre/odgoj... Ali društvo može i "oprostiti", i to na nekoliko načina:

- *javni tužitelj može ne progoniti* neka djela, ali ga kod nekih na to mogu primorati oštećeni građani;

- on može konstatirati počinjeno krivično djelo, ali *osloboditi krivca od kazne*;

- *pomilovati* osuđene krivce, koji to sami zatraže - ovo je pravo tijekom povijesti pripadalo osobi vladara i bilo je odgovor na molbu osuđenika;

- *rehabilitiranjem*, pravnim, koje je automatsko, i sudskim, koje traži osuđenik.

Postavlja se međutim i pravno i moralno pitanje je li za oprostnje baš neophodno *traženje, molba*, ili je pak moguće, kao i u primjeru roditelja koji opraštaju sami i bez zamolbe, da se oprost i bez traženja oprostjenja?

U društvima tu ulogu ima *amnestija*, koja teži tome da se sve zaboravi. Ona se od pomilovanja razlikuje po tome tko je donosi: dok o pomilovanju odlučuje jedna osoba, Vladar, koja pripada izvršnoj vlasti, amnestiju *donosi zakonotvorac*, tj. Parlament, putem posebnog zakona. Dvije su vrste amnestije: ona koja amnestira *čine* i ona koja amnestira *kaznu*. Zakon ne amnestira pojedine osobe, nego čitave kategorije krivičnih djela, pa čak i neotkrivenih, odnosno kazni. Posljedica je da se ta djela, odluke i *kazne brišu*, a neotkrivena istovrsna djela ne progone.

Amnestije se u pravilu donose zbog *političkih razloga*, kad treba ne samo oprostiti nego i "zaboraviti" neka ne-djela i događaje, da se smanje ili uklone podjele među građanima iste zemlje.¹³ Ona služi *ponajprije društvu, a manje pojedincu*. Nakon nje se više ne smiju ni spominjati ni prigovarati učinjena nedjela ni izrečene kazne.

Zastara je, na koncu, prije oprostnje negoli zaborav, jer je sjećanje na zlodjelo sačuvano, o njemu se smije i govoriti. Što je ipak *nezastarivo*? Što je neoprostivo bez suđenja i kazne? To su zločini protiv čovječnosti, koje, međutim, nije uvijek lako razdvojiti od *ratnih zločina* (kao npr. mučenja). Treba ipak spomenuti da je to jedno od rijetkih zlodjela koje je propisano, određeno kao takvo *ex post*, od strane pobjednika iz II. svjetskog rata, koji naravno nisu ni pomislili da bi se takva vrsta zločina mogla, za neke situacije, pripisati i njima (Dresden, Hirošima, Nagasaki...).

Nezastariva su i neka, začudo i naizgled ne tako opasna nedjela, kao što je - po konvenciji UNESCO-a iz 1970. - krađa i *ilegalno iznošenje kulturnog blaga iz pojedinih zemalja*. Konvencija je donesena nakon što su bogate zemlje zapada nakrcale svoje muzeje i gospodске kuće pokradenim kulturnim i umjetničkim blagom iz siromašnijeg svijeta... zbog čega zemlje kao Velika Britanija i Francuska i nisu potpisale ovu konvenciju.

¹³ Primjeri: SFRJ - Ranković 1996, Argentina - generali i vojnici, Grčka - pukovnici...

2. NEZACIJELJENA RANA: ARMENSKI GENOCID

85 godina nakon "*armenske golgote*", kako je Armenci sami zovu, tj. nakon počinjenog genocida i deportacija 1915. godine, *nasljednici počinitelja* sveder ne dopuštaju da se na taj silni zločin *stavi ime genocida*. U svezi s ovim silnim zločinom postavlja se niz pitanja, koja se mogu odnositi i na Shoa i ostale genocide ovog stoljeća:

Postoje li *kolektivne krivnje*, koje se nasljeđuju? Može li i smije li itko *oprostiti namjesto žrtve*? Je li zamislivo i provodivo traženje oprostjenja *u ime kolektiva* (Brandt u Varšavi!) i davanje oprostjenja kolektivu? Što je *nužni stupanj jasnoće priznanja krivnje*, koji ne poništava krivca kao osobu? Koji je i kakav *odnos između pretrpljenoga masovnog zla i identiteta zajednice*, tj. na koji način neoprosteno zlo utemeljuje, mijenja, pače uzapćuje identitet? Jesu li genocid nad Armencima iz 1915. i Shoa rezultat sukoba između islama i kršćanstva te između kršćanstva i židovstva?

Armenci su naime genocid i deportacije *doživljavali tada* - a često ga tako objašnjavaju i danas - kao *vjerski progon*, počinjen u ime "*džihada*"... dok drugi u njemu vide *genocid počinjen u ime "državnog razloga" (raison d'Etat)*, po kome postoji "*pravo*" ubijanja *bez kompleksa i krivnje*. A taj genocid je značio silna neobilježena stratišta i kosti deportiranih rasute duž "*križnih puteva*", od istočne Turske do Sirije i Arabije.

Psiholozi tvrde da je vrijeme žalosti (korote) nakon smrti i ukopa bliskih osoba neophodno za odupiranje prijetećoj smućenosti duha, pače ludilu, a upravo se ta bitna "*dehumanizacija*" smrti dogodila u genocidima ovog stoljeća, od armenskog pa sve do onih počinjenih u Hrvatskoj, BiH i Ruandi: nesigurnost u izvjesnost smrti, nepoznato vrijeme i mjesto smrti, neobilježeni grobovi, raznesene kosti, spaljeni leševi.

Armensko-turski kompleks postavlja niz pitanja: *Tko može oprostiti i kome? Neposredna žrtva svom krvniku? Ali žrtve najčešće nisu to u stanju, jer su pobijene, često tako da im se nije dalo vremena ni za najmanju pomisao u duhu one Isusove "Oprosti im, Oče, jer ne znaju što čine"*. A bližnji, a rodbina, a djeca, a unuci? I kome, zar isto tako bliskim osobama ne/poznatih krvnika? I kako postupati, kad se ne začuje ni jedan glas od onih, koji su naređivali ili provodili masovna ubojstva... koji ne priznaju ni krivnju, ni zločin i ne žale i ne izreknu onu "*više nikad*", i ne zatraže oprostjerje?

I što s logikom nasljeđivanja krivnje idućih naraštaja i neotudivosti krivnje, koju zastupa filozof *Emmanuel Levinas*? Pa,

ako ne krivnje, a ono neke vrste *odgovornosti*, na osnovi temeljne *solidarnosti naraštaja i jedinstvenog lanca pokoljenja jedne zajednice*? Ili pak upravo obrnuto, kako smatra Hannah Arendt, koje je "pravo" *današnjeg naraštaja nametati obveze, navlastito krivnje budućem pokoljenju*? I je li uopće dosta samo održati sjećanje na teške i masovne povrede ljudske osobe, njezina dostojanstva i integriteta? Ne utječu li ipak te povrede i veliki zločini na *identitet budućih pokoljenja*?

3. NOVIJA ISKUSTVA "GRAĐANSKOG POMIRENJA"

Postoji danas već *petnaestak novijih primjera* u povijesti zemalja i naroda koji su u svrhu uspostavljanja *građanskog pomirenja* i mira potražili put suočavanja sa svojom prošlošću.

a) Južnoafrička Republika (JAR)

Privremeni Ustav JAR-e u svojem Uvodu konstatira: "*Ovaj Ustav predstavlja povijesni most između duboko podijeljenoga društva u prošlosti, koje su karakterizirala trvenja, sukobi, neiskazane patnje i nepravde te budućnosti usredotočenoj na ljudskim pravima, demokraciji, mirnom suživotu i na mogućnosti razvitka za sve Južnoafrikance, bez obzira na boju kože, rasu, klasu, vjerovanje i spol.*

Zauzetost za nacionalno jedinstvo, dobrobit svih Južnoafrikanaca i za mir zahtijeva pomirenje između naroda Južne Afrike i ponovnu izgradnju društva.

Izglasavanje ovog Ustava polaže sigurni temelj da narod Južne Afrike nađe podjele i sukobe iz prošlosti, koje su radale teškim povredama ljudskih prava i kršenjem humanitarnih načela, kao i naslijeđe mržnje, straha, krivnje i osvete."

JAR je osnovala posebnu "Komisiju Istina i Pomirenje", središnju, i četiri pokrajinske i na njezino čelo postavila biskupa, nobelovca Desmond Tutua. Uz Komisiju su djelovala i tri odbora, jedan za *teške povrede* ljudskih prava, drugi za pitanja "ispravljanja i rehabilitacije", a treći, koji još uvijek djeluje,¹⁴ za *predlaganje pomilovanja*¹⁵.

Dužnost komisija "Pomirenje kroz istinu" bila je:

¹⁴ Predviđeno je da on svoj rad završi i svoje prijedloge iznese do polovice 1999. godine.

¹⁵ Za sve informacije o ovoj komisiji i njezinu radu usp. na <http://www.truth.org.za>.

- utvrđivati razloge, prirodu i opseg počinjenih zločina;
- predlagati pomilovanje krivcima, koji dovoljno detaljno i iskreno otkriju/priznaju zločine, ali isključivo onih s političkom ili ideološkom pozadinom;
- pružati žrtvama mogućnost svjedočenja o pretrpljenim zločinima i svojim patnjama;
- predlagati simbolične reparacije (npr. dostojan ukop zemnih ostataka umorenih žrtava, obilježavanje mjesta zločina...) i rehabilitaciju ocrnjenih žrtava i njihova ljudskog dostojanstva;
- sačiniti izvješće javnosti o posvjedočenim zločinima i žrtvama;
- predložiti mjere, da se uvjeti za takve zločine više nikad ne steknu.

Komisija je bila sastavljena od *19 uglednih i neporočnih građana*: sudaca, pravnika, psihologa, moralnih i duhovnih autoriteta, stručnjaka i aktivista prava čovjeka¹⁶... One su saslušavale *kandidate* za pomilovanje, ali *i žrtve*, te su imale ovlasti i same pokretati saslušavanja krivaca i žrtava, posebno u slučajevima masovnih zločina.

Pomilovanje u JAR-i dodjeljuje *predsjednik države*, na osnovi preporuka Komisije, koja je svoje izvješće podnijela koncem listopada 1998., nakon dvije i po godine rada.¹⁷ Pomilovanje dakle nije ni automatsko, ni opće, nego *individualno* i trebalo ga je *osobno* tražiti. Bilo je podneseno ukupno 7.000 molbi,¹⁸ a uz to je još 20.000 žrtava pisano ili usmeno svjedočilo.¹⁹ Oni koji nisu zatražili pomilovanje, ostaju izloženi redovnom krivičnom progonu. *Pomilovanje je dakle*

---

¹⁶ Postavljeno je bilo pitanje, je li bilo oportuno u njih uključiti i predstavnike parlamentarnih stranaka, zbog mogućeg de/favoriziranja određenih kategorija krivaca ili žrtava.

¹⁷ Izvješće Komisije od 3.500 stranica sastoji se od pet dijelova, koji se odnose na: način rada Komisije; značajna kršenja ljudskih prava (ubojstva, torture, otmice...) u razdoblju od 1960. do 1994., napose od strane državne vlasti; gledanje žrtava na ta kršenja prava; prirodu društva i države u sustavu apartheida; zaključne analize, nalaz i preporuke Komisije.

¹⁸ Zadnji raspoloživi podaci datiraju od 9. prosinca 1998: od 7.124 molbi, Komisija je obradila 5.111 molbi, jer ih je dio (565) stigao nakon određenog roka, njih 2.686 nije se pak odnosilo na političke motive progona/zločina itd. Do sada je dodijeljeno samo 238 pomilovanja, ali još ostaje na Predsjedniku Republike da odluči o određenom broju preporuka Komisije.

¹⁹ Procjenjuje se, da je to samo 10-15% od ukupnog broja žrtava.

odgovor konkretnim aktima krivaca: javnom priznanju, otvorenosti,²⁰ konkretnim podacima...

Krivci su se trebali izložiti suočavanju sa žrtvama, rodbinom i njihovom patnjom, ali i izlaganju za njih same, jer u mnogo slučajeva rodbina zločinaca i nije znala za njihovu kriminalnu aktivnost. Svjedočenja pred Komisijom bila su međutim i *prigoda psihološkog odterećenja* i jedinstvena *prigoda oproštenja* - i to javnog - od strane žrtava. Podijeljena pomilovanja su pak stvarala konačnu *pravnu sigurnost*.

Zanimljivo je primijetiti da je rad Komisija pozorno pratila "*Koalicija NDO (NGO) i organa civilnog društva*", koja je Komisiji zamjerala političko kompromiserstvo u cilju jačanja državnog jedinstva i veću popustljivost prema počiniteljima zločina, a manju naklonost prema žrtvama, što je po njezinu sudu išlo na uštrb borbe protiv "*kulture nekažnjivosti*", naslijeđene od režima *apartheida*.

Ako se pokuša procijeniti, na osnovi dosadašnjeg južnoafričkog iskustva, koje su koristi, a koji rizici tog puta do *građanskog pomirenja*, moglo bi se zaključiti otprilike sljedeće:

Opća korist rada komisija očitovala bi se ponajprije:

- u saznanju o nepoznatoj/nepriznatoj vlastitoj prošlosti i u sučeljavanju društva sa strahotama svoje prošlosti;
- u re/viziji znanja o neposrednoj prošlosti na osnovi svjedočenja i dokumenata, na osnovi kojih se od tako čestog "čini se", može prijeći na "utvrđeno je, posvjedočeno";
- u pojedinačnom i kolektivnom ozdravljenju - zahvaljujući istini;
- u izlasku iz povijesnoga općeg i individualnog košmara, koji liječi i pojedince i društvo;
- u "obdukciji" sustava terora i zločina kao osnovi za pedagogiju prava čovjeka, i prevenciju u duhu kolektivne odluke "Nikad više!";
- u javnom priznanju, često bezimenim ili nepoznatim žrtvama njihove osobnosti i patnje;
- u prigodi koja bi se dala žrtvama/rodbini da prvi put saznaju za sudbinu svojih, da im pronađu grob i dostojno ih pokopaju;
- i na koncu u činjenici da bi im, uz to, bila dana prigoda plemenitosti javnog *oproštenja*“.

A *rizici*? Tu su najprije oni koji se odnose na *krivce*: komisije bi se suočile s pokušajem skrivanja ni od koga posvjedočenih zločina; s

²⁰ Nemoguće je tražiti nešto više od toga, kao npr. kajanje, premda praksa komisija u Južnoafričkoj Uniji pokazuje, da su one ponekad i mjesto javno izraženog kajanja, a s druge strane - još češće - i opraštanja!

"obranaštvom"; s taktikom tipa "drugi (već mrtvi!) su krivi", "žrtve su same izazvale zločin"; s političkim kalkuliranjem još aktivnih u političkom životu... Ali tu su i rizici koji bi mogli doći i od samih žrtava, kao npr. osvetnička svjedočenja, neobjektivnost, izbljedjelost sjećanja...

Ostaje međutim otvoreno pitanje kako suditi uspješnost komisija: na osnovi saznate i priznate istine? sučeljavanja s prošlošću? postignute "pravde"? duševnog ozdravljenja? prevencije zločina? dostojnog pokopa žrtava? građanskog jedinstva i mira? oproštenja?

b) *Irske dvojbe i pitanja*

Brian Walker, stručnjak za irski problem u jednoj od svojih studija (1996.) piše:²¹ *"Povijest u Irskoj nije ni manje ni više važna, nego drugdje, a današnje stanje nije na nesumnjiv način povezano s prošlošću. Uz to, sukob u Sjevernoj Irskoj nije jedan od starih sukoba... I drugi dijelovi Europe se suočavaju sa sličnim problemima. Kao i drugdje, narodni vođe u Irskoj - i sjevernoj i južnoj - trebaju igrati bitnu ulogu u određivanju položaja svog društva i oni nisu tek bespomoćne žrtve svoje nemirne prošlosti"*.²²

Tridesetgodišnji irski "Neredi", kako ih se službeno i stidljivo, s engleske strane, naziva, predmet su rasprava da li, kako i što pamtiti. To je prošle godine bio predmet jedne konferencije u Belfastu pod naslovom *"Postupanje s prošlošću: proces pomirenja i izgrađivanja mira"*, jer se smatra da sva društva koja izlaze iz perioda podjela i konflikta, vuku za sobom često neiskazane činjenice, "račune" i teme, koje ih mogu uvesti u nove sukobe.

Prošlost je u tim trenucima "izlaska" sastavljena od mnogih, često proturječnih istina i jedno od prvih pitanja je da li p/ostati zarobljenik prošlosti? da li prekinuti "zavjeru šutnje"? da li pamtiti, što i na koji način? može li se i kako doći do konsenzualne istine? te, na koncu, može li se zaboraviti tisuće ljudskih života, a napose još živih žrtava?²³

---

21 Brian Walker: *Dancing to History's Tune: History, Myth and Politics in Ireland*, ed. The Institute of Irish Studies, The Queen's University of Belfast, 1996., p. 158.

22 Za reference iz sljedećih triju poglavlja usp. Na Centre for the Study of Violence and Reconciliation: <http://www.wits.ac.za>.

23 Brandon Hamber u jednom svom članku o potrebi za komisijom "Istina i Pomirenje" ukazuje na odgovornost voditelja Komisije za žrtve, sir Kennetha Bloomfielda, koji je sustavno odbijao ideju o potrebi komisije tipa JAR-a.

Teškoća je što je u ranjenim zemljama malo slobodnih duhova, koji oblikuju svoje mišljenje slobodno i razborito, bez etničkih, političkih i religijskih predrasuda. Zato se Irci pitaju *do koje mjere otkrivanje istine o prošlosti može koristiti, tj. do koje mjere ono gradi ili razgrađuje društvo. Jer samo otkrivanje istine nije već i ozdravljenje*. Oni smatraju da je za komisije tipa "Istina i Pomirenje" potrebna široka politička suglasnost.

Irci su, za sada, osnovali *Komisiju za žrtve* koja nije ni istražno, ni sudsko tijelo, nego tijelo koje *predlaže kako pomoći žrtvama*. Njezin rad se završio u travnju 1998. izvješćem pod naslovom "*Mi ćemo se njih sjećati*", a provedbu njezinih prijedloga preuzela je "*Jedinica veze za žrtve*". Sve ove stavove i mjere su do sada gurali više Englezi, a manje Irci, koji zacijelo ne će prihvatiti ideju da su svi - u različitoj mjeri - krivi ili barem odgovorni. Zbog toga su do sada, *pod izlikom specifičnosti irskih prilika*, trenutni gospodari irske situacije odbijali osnivanje komisije tipa *Istina i Pomirenje*.

c) *Ozdravljenje povijesnog sjećanja u Gvatemali*

Nakon 36 godina unutarnjeg rata (1958.-1994.), koji je bio zahvatio čitav sjeverozapadni dio zemlje, naseljen pretežno Indijancima Majama, broj žrtava se procjenjuje na 150.000, a uključuje i više od 580 masakra (ubojstvo više od 5 osoba). Uz njih je tu još i 50.000 otetih/odvedenih osoba, 440 uništenih sela i oko milijun raseljenih osoba. Zanimljivo je da su dugotrajni progoni polako stvorili dojam kod žrtava da su one krive, jer su "*krivo*" - kao domorodci-Indijanci - "*rođeni, na krivu mjestu i u krivo vrijeme*".²⁴ Taj rat je bio prekinuo brojne osobne i društvene veze te uništio kulturne navade i vrijednosti. Narod i društvo su gubili nadu i povjerenje i u zemlji su zacarile podjele, sukobi, šutnja, društvena apatija te na koncu militarizacija duhova i društva.

U takvu ozračju, *Katolička crkva* je bila ta koja je 1995. pokrenula akciju "*Ozdravljanja povijesnog pamćenja*". Nakon 3 godine rada akcija je rezultirala izvješćem pod naslovom "*Gvatemala: Nikad više*". Ono iznosi *nasilja, metode i imena žrtava*. Crkva je smatrala da *bez istine nije moguće napredovati na putu oproštenja i zaborava*, da s nijekanjem prošlosti rane ne mogu nikad zarasti. Rad Komisije angažirao je 800 dobrovoljaca, koji su saslušali gotovo 5200 svjedoka i sakupili dokumente o 55.000 žrtava.

²⁴ Usp. članak Roberta Cabrere: *Should We Remember - Recovering Historical Memory in Guatemala*, u: Web Site publikacijama Centre for the Study of Violence & Reconciliation.

Dana 24. travnja prošle godine Komisija, glavni koordinator koje je bio biskup Gerardi, podnijela je svoje javno izvješće, a dva dana nakon toga, 26. travnja 1998., biskup je ubijen.

Biskup Gerardi je, podnoseći svoje izvješće, proročanski rekao: "Izgrađivati kraljevstvo ljubavi traži od nas, da preuzmemo i rizike", kao i sljedeće: "Saznavati istinu može biti bolno, ali nema nikakve sumnje da je to veoma ozdravljajuće i oslobađajuće".

Poznavatelji gvatemalskih prilika su iz rada ove komisije izvukli pet sljedećih pouka:

- očuvanje sjećanja žrtava nužno je za očuvanje ukupnog povijesnog pamćenja društva;

- žrtve svjedočeći postaju osobe i vraćaju dostojanstvo i ponos sebi i poginulima;

- da bi se izbjeglo ponavljanje povijesti, potrebno je široko znanje o uzrocima i posljedicama terorizma, napose onoga državnog;

- potrebno je da društvo bude svjesno kako rat od svih čini gubitnike;

- za san o boljoj budućnosti dobro je sigurno poznavati tešku prošlost.

Pouka pak svima drugima može biti da otkrivanje istine nije isključivo prerogativa vlada nego i civilnog društva, Crkve, udruga i pojedinaca. Ali za to je potrebna snažna i široka demokratska volja i odlučnost te razvijeno civilno društvo. Zanimljivo je da je gvatemalska država u kolovozu 1997. osnovala svoju službenu komisiju "za povijesno razjašnjenje", kojoj je dala 6 mjeseci da bez naročitih ovlasti istražuje o 36 godina krvavog rata. Rezultati rada te komisije nisu mogli, naravno, pridonijeti ni istini, ni pomirenju, jer država to nije ni htjela postići.

d) *Slučajevi Čilea, Argentine i Salvadora*

Godine 1992. osnovana je službena čilenska "Državna korporacija za ispravljanje i pomirenje" kao privremeni organ Ministarstva unutarnjih poslova. Svrha komisije nije bila ustanoviti povijesnu istinu, nego u ograničenom broju slučajeva dodijeliti mirovine, naknade, socijalnu i zdravstvenu pomoć kao i stipendije djeci i bližoj rodbini žrtava. Komisija je imala ovlasti provesti i istraživanje o nestalim osobama i o slučajevima mučenja i ubojstava, ali nije smjela dodjeljivati nikakvu pomoć preživjelim žrtvama!

Argentinska državna komisija, osnovana za istraživanje sudbine osoba nestalih u vrijeme vojne diktature (1976.-1983.), registrirala je 9.000 takvih slučajeva. Devet visokih vojnih dužnosnika bili su

suđeni i dio njih je bio osuđen za kršenje ljudskih prava. Nakon toga su tri zakona o amnestiji (1986.-1989.) zaustavila ovu inicijativu. Vlada je međutim ipak dodijelila određeni broj penzija i pomoći supružnicima i djeci žrtava vojnih progona.

Za razliku od Čilea i Argentine, salvadorsku *Komisiju za istinu* su osnovali UN 1992., s ciljem istraživanja teških zločina, koji su počinjeni nakon 1980. i učinak kojih je na društvo takav da zahtijeva da javnost sazna istinu o njima. Komisija je imala pravo predložiti otpuštanje iz vojske i s javnih funkcija svih onih koji su teško kršili ljudska prava. Rezultat rada Komisije bio je ograničen na prijedlog državi za dodjelu pomoći i naknade žrtvama i obiteljima, za izgradnju spomenika žrtvama te za predlaganje "dana sjećanja" na žrtve, kao i priznanja "dobrog imena"... i počinjenih zločina u odnosu na žrtve.

III. NAŠE TEME I PITANJA

1. SJEĆANJA I ČUĐENJA

Outsideru se čini da pod ovim našim poratnim podnebljem, gdje još preteže *samoupravni sindrom* boljševičke provenijence, a tu i tamo pokoja liberalna nota - nažalost samo tipa *Chicago boys* - i tek poneka stidljiva socijalna parola, *pravo prvenstva* ima sveder lokalno, dinarsko-balkansko "umijeće", shvaćanje i ponašanje.²⁵

U takvom se okružju međutim posljednjih godina javlja veoma zahtjevni *poziv na oprostjenje*, koji nam upućuju zasad samo katolički velikodostojnici, ali sve se više čuje i određena *retorika pomirenja*, na koju nas gura najvećma tzv. "međunarodna zajednica".

Odakle i zašto ti zahtjevi i pozivi?

Novija i neposredna prošlost stavljaju nas višestruko pred spomenuti *moralni poziv*, ali prije toga pred *pitanje*: koji i kakav stav zauzeti u odnosu na prošlost, ljude i događaje, posebice one hude i krvave, ali i one neznane, "prekrojene" i slabo poznate? Uz to smo - htjeli mi to, ili ne - i pred drugom "tranzicijskom" dilemom:

- da li ići na *lustraciju*, tj. na "čišćenje"/isključenje čitavih kategorija ljudi (na pr. udbaša, JNA-oficira, visokih SK-dužnosnika...) iz javnog života, kako neki predlažu²⁶, sve u ime "pravde",

²⁵ Kojih su "slikovite" formule one poput: "Ti ja tebe ili nitko nikoga!" ili: "Ako baš ne može drukčije, a onda pošteno!" ili ona montenegrinske provenijence: "Ogolismo, obosismo, zima dođe, pa Krjazu podosmo i zamolismo - malo da zaratujemo!"

²⁶ I kako su to na određeni način učinili Česi i Nijemci u bivšem DDR-u.

- ili pak *podvući crtu* pod sve što se zbilo, primjerice do 1990. godine, tj. *implicitno* izbrisati sve i pristati na *crnu rupu* kolektivnog pamćenja, odnosno na neznanje i na nove mitove, sve u ime društvoavnog mira, nacionalnog jedinstva i čudnog nekog "pomirenja".

Meni se, kao *outsideru* i Hrvatu na privremenom radu u Domovini,²⁷ nameću o tome *dva niza pitanja*, odnosno točnije čuđenja:

a) Nije li počesto u glavama ljudi *pomirenje* nešto što se svodi na tapšanje po ramenu, uz ono površno: "Što nam je to trebalo?" ili: "Eto, bilo, prošlo... nema više problema!"²⁸

Je li budućnost zamisliva bez *oproštenja* i/ili *pomirenja*? Odnosno, je li opraštanje moguće bez *znanja* o tome što se dogodilo, odnosno - što bi uopće trebalo oprostiti?

Nije li povijest pokazala da je prilično točno ono što je lucidno izrazio George Santayana:²⁹ "Oni koji svoju prošlost zaborave, osuđeni su na to, da je ponove"?

Nije li zbog toga presudno *uspostaviti kolektivno pamćenje* i posebice svagda pamtititi što je bila *cijena slobode*, kako je sloboda *bitno* i *kvalitativno* različita od terora i opresije, te koje su i kakve bile, sve donedavno, naše strepnje i strahovi... eda ih mi sami nikad drugima ne bismo pokušali nametnuti? I, na koncu, ne moramo li se sjećati i pamtititi, ako hoćemo biti tek jednostavno - ljudi?

b) Jesmo li se uopće suočili sa svojom prošlošću? Jesmo li pokušali demontirati mitove? Ili smo već pristali na pakao amnezije? Kako to da je sav taj zamršeni čvor i teški košmar jučerašnjice ostao bez prava promišljanja - pravnoga, političkog, psihološkog, socijalnog i povijesnog!? I, na koncu, kako smo malo uznapredovali na tom putu!

2. PRETHODNA PITANJA

Upitat će odmah tkogod: "Na što vi to mislite? Na *pomirenje*? Na *oproštenje*? Ili možda na nešto treće?" A zatim: "Za koja djela i za koga?" Pitanje je dakle tko sve i koja ne/djela bi mogla ili morala ući u ovo razmatranje?

Valja, čini mi se, postaviti o tome niz *prethodnih pitanja*:

---

27 Od konca 1995. radim naime kao strani konzultant u "europskim programima" u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

28 Ovo "Nema problema!" je uz "Ništa se ne može!" jedna od najtipičnijih jugo-formula obmane i građanske kastriranosti.

29 Američki filozof (1863.-1952.).

- Koje zločine uopće htjeti "zahvatiti" u svrhu pomirenja/oproštenja, ili nečeg trećeg? Da li sve, ili samo one s političko-ideološko-etničkom osnovom, ili i one, koji se tim bojama prikrivaju (npr. ubojstva i "čišćenje" zbog pljačke i otimačine³⁰)?

- Da li progoniti ili amnestirati i one zločine koji po komunističkim normama tada *eksplicite* to nisu bili (npr. prisila prigodom kolektivizacije)?

- Da li tretirati samo "njihove" ili i "naše" zločine? Ne proizlazi li naime automatski iz globalne pravednosti hrvatske i bosansko-hercegovačke stvari, da je i "naše" djelovanje u ratu uvijek bilo pravedno? Ili da "naši" zločini nisu bili zločini!

- Da li izabrani postupak primijeniti samo na naredbodavatelje i izvršitelje ili i na intelektualne poticatelje?

- I na koncu, kako sve prethodne odgovore pomiriti s nezastarivošću ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i protiv mira?

Držim da načelni odgovor na ta pitanja spada u nadležnost zakonotvoraca RH i BiH, eventualno referendumâ građana, iako se ovih bolje kloniti, zbog moguće osvetničke psihologije mnoštva. Smatram da bi bilo bolje da o tome odlučuju narodni zastupnici, koji rezoniraju, ili bi barem trebali rezonirati na način *razboritih i odgovornih kolektiva*.

3. NEKI OD KRŠĆANSKIH PRISTUPA

Možda bi sljedeća dva primjera trebalo staviti na stol i pred našu kršćansku javnost:

a) Peter Storey, metodistički biskup iz Transvala (JAU) izjavio je, nakon ukidanja režima *apartheida*, da "*nije dosta postati politički slobodan, nego uz to treba postati i čovječan*", te da "*u ovo naše vrijeme nema drugog puta k Bogu negoli kroz neprijatelja: neprijatelj je taj koji drži ključeve našeg preživljavanja i naše preobrazbe*".

Pitanje je ne traži li kršćanski pristup ponajprije nov, drukčiji pristup neprijatelju i nije li uloga kršćana u civilnom društvu u tom pogledu veoma zahtjevna. Jer, za razliku od Izraelaca, koje je Bog izbavio iz egipatskog sužanjstva, nama valja ostati u istoj zemlji, nekima sa svojim "*Izraelcima*", a mnogima uz svoje dojučerašnje neprijatelje, tj. one koji su još jučer bili "sredstvo nasilja" nad njima.

---

³⁰ Na ovim "našim stranama" bit će počesto teško razlučiti što je politika i ideologija, a što - uz to, ili bez toga - otimačina i grabež!

Jer dok i u tima ne vidimo sužrtve - ljude zarobljene voljom vladanja drugima, strahom i mržnjom - ne ćemo se moći osloboditi svojeg refleksa demoniziranja tih inicijatora nasilja.

b) Jedan od istraživača južnoafričke postapartheidske stvarnosti tako piše: "*Ne ću se moći pomiriti sa svojim neprijateljem dok sâm sebi ne priznam da sam i sam u stanju počiniti ono što je on bio učinio.*" Zato on ostaje u dvojbi pitajući se je li oprostjenje to koje će uputiti krivce, da se promijene, ili je potrebno *prethodno oprostjenje* da se krivci osjete slobodnima promijeniti se... pa se priklanja ovom drugom putu.

4. MOGUĆI IZBOR

Budući da se problem *kolektivnog pamćenja* i pravde u RH i BiH odnosi na tri različita razdoblja - II. svjetski rat i neposredno poraće (1941.-1947.), zatim različito teška razdoblja komunističke vlasti od 1947. do 1990., te na koncu vrijeme rata (1991.-1995.) - teško je zamisliti jedinstveni odgovor na postavljena pitanja već i stoga što vremenska distanca čini svoje.

Valja međutim ponoviti da je *pomirenje* više psihološka i socijalna kategorija, da je *oprostjenje* izrazito etička i duhovna, dok je mogući "*treći put*" ne suživot, nego "*življenje-uz*", neka "*mirna koegzistencija*", stanje bez oprostjenja i pomirenja. Taj "*treći put*" je danas i u RH i u BiH već činjenica u odnosu na dva prva navedena vremenska razdoblja, ali glede trećega to još nije slučaj.

Pitanje koje je na određeni način već u zraku jest, *da li je na društvenoj razini oprostjenje izvedivo rješenje?* Smatram da se taj put, po svojoj prirodi *isključuje* kao mogući *opći način*, jer oprostjenje je *dvostrano individualni etički čin*, koji s jedne strane traži priznanje, odnosno svijest o zlu te žaljenje, a s druge dostojnost i moralnu snagu onoga koji oprašta. *Opraštanje jest pravi kršćanski odgovor i imperativ*, ali koliko je žrtava voljno/u stanju/u mogućnosti (koliko ih je uopće živih?!) oprostiti?

Ni jedna vlast niti ijedna komisija ne mogu oprostiti. Jedino *žrtva* to može, ali to je teren osobne etike. Taj put ostaje dakle samo onima koji vjeruju u *vrijednost i dužnost* opraštanja i kojima je opraštanje uvjet pomirenja. U *pluralnim* društvima međutim poziv na kršćanski moral ne nailazi na opći odziv... i zalud je isticati da nema budućnosti bez oprostjenja. Uz to, ne valja smetnuti s uma da je za oprostjenje potrebno *barem znati što se dogodilo...*

Zbog svega toga držim - ako se odbace "nürnberška rješenja", a ne prihvaća se sadašnje rješenje bez rješenja - da je najrealističnije težiti građanskom pomirenju, do kojeg bi se došlo razmjenom istine za amnestiju. Bilo bi krivo pomisliti da ovaj put ne bi imao težine i nesumnjive vertikale, jer ovu može začeti istina, tj. saznanje o počinjenom zlu. Istina još nije pravda, ali javno izrečena istina već je određeni početak, pače oblik pravednosti.

Kad bi ovakav način građanskog pomirenja bio načelno izabran, najviša bi zakonodavna tijela RH i BiH trebala razmotriti hoće li se koja *crimina minima* eventualno "brisati", koje zločine će se moći pomilovati u zamjenu za istinu, a koje će se *crimina maxima* sveder progoniti i kažnjavati... bilo zbog toga, što za njih nije bilo zatraženo pomilovanje, bilo zato što po međunarodnom pravu ratni zločini, posebice genocid i zločini protiv čovječnosti, ne zastarijevaju.

Pitanje je, naravno, postoji li izvodiva i pravno manje štetna alternativa od ove. Bojim se da ne postoji. Mislim, stoga, da bi i Hrvatska i BiH preko svojih suverenih zakonotvoraca mogle obznaniti otprilike jednu ovakovu odluku i poziv:

"Od 1941. do 1945. pa od tog rata do 1990. godine počinjeni su silni zločini i nepravde, koje po pravu i pravičnosti zahtijevaju kažnjavanje. Međutim, zbog proteklog vremena, potrebe društvo-nog mira i građanskog pomirenja odlučili smo poći drugim putem:

Tijekom dvije godine dana pred neutralnim, uglednim i stručnim komisijama, nazvanim 'Pomirenje kroz istinu' bit će dana prigoda žrtvama, njihovoj rodbini i svjedocima zločina da iznesu svoje svjedočenje, a s druge strane bit će dopušteno poticateljima, pomagačima i počiniteljima zločina da zatraže i eventualno postignu individualnu amnestiju iznoseći istinu o počinjenim zločinima. Komisije će ta svjedočenja saslušavati i, ovisno o stupnju činjeničnosti i iskrenosti, moći predlagati dodjelu pomilovanja krivcima kao i simboličnih reparacija žrtvama."

Takav bi mogao biti, držim, jedan od mogućih načina političkoga, pravnoga i društvo-nog kompromisa, ali plemenitog kompromisa, koji (a) u sebi pomiruje imperativ pravnog reda države, s (b) moralnom, psihološkom i povijesnom dužnošću društva i s (c) dužnošću države, da onemogućí osvete i represalije. Na taj bi se način moglo doći do većeg broja individualnih svjedočenja o tamnim stranicama i činjenicama naše novije prošlosti.

Pomirenje kao opći psihološki i društvo-ni fenomen nije moguće dekretirati, ono ne može biti *akt*, nego jedino *proces*, koji traži i vrijeme čitavog jednog naraštaja. Međutim, nešto pozitivno i konkretno i pravno treba učiniti već *hic et nunc*. Stoga je građansko

pomirenje možda put kojim bi RH i BiH mogle kročiti, barem u odnosu na vrijeme od 1941. do 1990., jer im za razdoblje srbijansko-crnogorsko-srpske agresije i tragičnog rata među žrtvama pritisci "međunarodne zajednice" već kroje i mjeru i rješenja.

U društvima, koja od *totalitarnih* žele postati *slobodna*, građansko pomirenje *ne smije voditi brisanju sjećanja*, nego mora značiti prekid sa *zavjerom šutnje*, ugušenim žalbama. Njegov cilj je *preživljavanje društva i zajednice*, koja *žrtvuju osvetu-kaznu zbog spašavanja društvovnog vêza zajednice*.

I na koncu, jedno je sigurno: *sadašnje stanje nije rješenje*. Ono niti vodi pomirenju krivaca i žrtava, niti omogućuje da se utvrde činjenice i strahote naše neposredne prošlosti i stoga nas ono vodi u *crnu rupu kolektivne amnezije* i nerazumijevanja vlastite neposredne prošlosti. Ne bi li stoga trebalo javno i staloženo, u duhu pravičnosti, raspraviti ovaj bolni problem i izabrati jedan od mogućih putova?